

De bestendigheid van kentering én continuïteit

Wetenschappelijke reflectie op ‘Pacifiatie en polarisatie’ (2008)*

Koen Damhuis

In mei 2002, een week na de moord op Pim Fortuyn, veroverde diens LPF liefst 26 Kamerzetels, het was de hoogste score ooit voor een nieuwe partij in de Nederlandse parlementaire geschiedenis. De verweesde partij ging echter al snel ten onder aan interne strubbelingen, waarmee de term ‘LPF-toestanden’ een politiek begrip zou worden. Het succes van Fortuyns LPF zelf bleek zo van tijdelijke aard. Maar ‘het lange jaar 2002’, waarin de partij opkwam en onderging, heeft volgens vele auteurs blijvende invloed gehad op de politiek-bestuurlijke verhoudingen in Nederland. Sommigen zagen er zelfs een historisch keerpunt in: met de ‘opstand der burgers’ (Couwenberg, 2004) zou een nieuw tijdperk zijn begonnen, waarvan Fortuyns verkiezingsbelofte ‘at your service’ het motto was (Schinkelshoek, 2012). Een tijdperk van toegenomen volatiliteit, polarisatie en expressiviteit waarin de ‘oude politiek’ plaatsmaakte voor wat Fortuyns erfgenaam Rita Verdonk verwachtingsvol ‘politiek 2.0’ zou noemen (Lucardie & Voerman, 2012).

Andere auteurs, daarentegen, relativeerden de impact van Fortuyn op de politiek-bestuurlijke verhoudingen in Nederland. Zij zagen in ‘2002’ niet zozeer een waterscheiding, maar eerder een rimpeling in het wateroppervlak waarvan het belang vooral niet overschat moest worden. Titels als ‘Alles bleef anders’ (Van Holsteyn & Den Ridder, 2005) en ‘Geen knieval voor het tijdgeestje’ (Dekker & De Hart, 2003) gaven uiting aan dit idee: achter de turbulente Fortuyn-revolte zou niet zozeer een radicale breuk schuilgaan, maar vooral continuïteit, bijvoorbeeld qua politieke opvattingen en voorkeuren. Voor zover er al sprake was van verandering, dan hooguit als golfje in de tijdgeest.

In een themanummer van *Bestuurskunde* uit 2008 maakten Frank Hendriks en Mark Bovens de balans op: hoe de politiek-bestuurlijke betekenis van de Fortuyn-revolte nu te duiden? Eerder hadden de twee auteurs de degenen al gekruist over de daling in politiek vertrouwen in Nederland die zich inzette rond ‘het lange jaar 2002’. Moest deze daling worden gezien als een tijdelijke dip, gevoed door cyclische economische neergang en episodische politieke instabiliteit (Bovens & Wille, 2006)? Of als een structureel verschijnsel, voortgebracht door de moeizame wijze waarop de Nederlandse consensusedemocratie zich verhoudt tot fundamentele veranderingen in de samenleving, met name de opkomst van een emotionele cultuur en de ‘risicomaatschappij’ (Beck, 1992), waarin angst en onveiligheid de publieke opinie steeds meer domineren (Hendriks, 2006)? Net als vele duiders van

* Dr. K. Damhuis is universitair docent aan de Universiteit Utrecht, Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap.

de Fortuyn-revolte (waterscheiding *versus* rimpeling) stonden Hendriks en Bovens hierbij diametraal tegenover elkaar (structureel *versus* incidenteel).

In dit relatief gepolariseerde klimaat zijn de genuanceerde toon en conclusies van hun *Bestuurskunde*-artikel des te opvallender. Wat betreft de impact van '2002' op de politiek-bestuurlijke verhoudingen in Nederland zijn volgens Hendriks en Bovens namelijk *zowel* kentering *als* continuïteit kenmerkend: 'Het bijzondere van deze periode is', zo schrijven ze, 'dat aanzienlijke, niet te onderschatten, veranderingen hand in hand gaan met opvallende, evenmin te negeren, continuïteiten' (Hendriks & Bovens, 2008, p. 62). Deze genuanceerde positie spreekt tevens uit de bescheiden pretenties van het themanummer: 'Natuurlijk is alle stof nog niet neer-gedwarreld en hebben we na tien of twintig jaar meer overzicht', zo valt te lezen in de inleiding. 'Maar nu zitten de observaties nog vers in het geheugen en dat is op een andere manier weer goed voor empirisch onderzoek. Over een aantal jaren moet dat dan nog maar eens worden herhaald' (Bovens & Hendriks, 2008, p. 3).

Inmiddels ligt de Fortuyn-revolte alweer zo'n twintig jaar achter ons en is het reeds dertien jaar geleden dat het themanummer van *Bestuurskunde* is verschenen. Ondanks die temporele afstand is het interessant om te zien hoezeer de conclusies uit 2008 actueel zijn gebleven. Allereerst is er tegenwoordig, net als destijds, geen sprake van onversneden polarisatie en politisering. Hoe graag sommigen ook zouden willen, door de nauwelijks herroepbare staatsrechtelijke instituties blijven Nederlandse politici en bestuurders tot coalitievorming en pacificatie 'veroordeeld'. De drang naar polarisatie, daarentegen, is sinds het eerste decennium van deze eeuw alleen maar pregnanter geworden, met name qua onderwerpen die Fortuyn succesvol wist te politiseren. Thematisch voortbordurend op politici als Frits Bolkesteijn en publicisten als Hendrik Jan Schoo, slaagde hij er als eerste in om een nieuwe scheidslijn leidend te maken, die met betrekking tot immigratie en integratie (Pellikaan, De Lange, & Van der Meer, 2007; Oudenampsen, 2018). Veel van de kritiek op de multiculturele samenleving die Fortuyn daarbij uitte, werd later – in min of meerdere mate – overgenomen door de gevestigde partijen, waardoor vrijwel het gehele politieke middenveld in sociaal-culturele zin naar rechts zou schuiven (Kriesi et al., 2008; 2012; Lorenzini & Van Ditmars, 2019).

Sinds 2002 is het politieke aanbod dan ook danig veranderd. Maar aan de kant van de kiezers, zo blijkt telkens weer uit empirisch onderzoek, rijst al sinds medio jaren 1990 een beeld op van opmerkelijke continuïteit. Uiteraard zijn er incidentele fluctuaties, zoals in 2002 tijdens de opkomst van Fortuyn, toen burgers iets meer geneigd waren om te zeggen dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur, en in 2006, kort na het referendum over de Europese grondwet, toen burgers iets negatiever waren over Europese integratie. Maar achter deze golfjes gaat een zeer constant patroon schuil: het Nederlandse electoraat kent relatief vaste beleidsvoorkeuren, zowel sociaaleconomisch (qua inkomensverdeling steevast links van het midden) als sociaal-cultureel (qua integratie van migranten steevast rechts van het midden) (Tillie et al., 2016; Dekker & Den Ridder, 2017; Dekker et al., 2018).

Koen Damhuis

Voorals deze sociaal-culturele thematiek domineert twee decennia na Fortuyn nog altijd het politieke landschap in Nederland, niet in de laatste plaats door de inspanningen van Fortuyns politieke erfgenamen: eerst Trots op Nederland en de Parij voor de Vrijheid, later Forum voor Democratie. Tegelijkertijd zijn deze partijen, ondanks hun electorale populariteit, qua bestuurlijke verantwoordelijkheid tot op heden relatieve buitenstaanders gebleven (net als Fortuyn tijdens diens leven). Dit geldt op kabinetsniveau, waar ze nooit ministeriële verantwoordelijkheid hebben gedragen; op decentraal niveau, waar (vrijwel) geen wethouders of burgemeester met dergelijke signatuur te vinden zijn; en voor functies in de instituties rondom politieke arena's, zoals adviesraden, zelfstandige bestuursorganen, planbureaus en de bestuurlijke top van ministeries, waar gevestigde partijen – ondanks hun steeds kleinere omvang qua kiezers en ledental – nog altijd een ijzeren greep hebben op de selectie van kandidaten (Van der Meer, 2017, pp. 56-60).

Door deze afwezigheid van bestuurlijke verantwoordelijkheid kunnen erfgenamen van Fortuyn maatschappelijke problemen blijven aankaarten zonder dat ze daar onderdeel van zijn. Dit schraagt niet alleen hun geloofwaardigheid als politieke uitdagers, maar ook de potentie van een nieuwe 'opstand der burgers', die twee decennia later nog altijd boven het politiek-bestuurlijke landschap zweeft – zoals de vrij plotselinge winst van FVD in 2019 illustreerde. Deze sluimerende potentie laat, wederom, zien dat 'het lange jaar 2002' zowel kentering als continuïteit behelst. Over een aantal jaren moet daarom maar eens opnieuw worden bekeken hoe de stof die hier wordt beschreven, verder neergedwarreld is.

Literatuur

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Bovens, M., & Hendriks, F. (2008). Bleeft alles anders? Kentering of continuïteit in de Nederlandse politiek-bestuurlijke verhoudingen. *Bestuurskunde*, 17(3), 2-5.
- Bovens, M., & Wille, A. (2006). Waar bleef het vertrouwen in de overheid. *Bestuurskunde*, 15(4), 50-64.
- Couwenberg, S. (2004). *Opstand der burgers: De Fortuyn-revolte en het demasqué van de oude politiek*. Civis Mundi Jaarboek. Budel: Damon.
- Dekker, P., Hakhverdian, A., Holsteyn, J., Irwin, G., Jacobs, K., Kolk, H. van der, Loeber, L., ... Schakel, W. (2018). *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017*. Leiden: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Dekker, P., & Hart, J. de. (2003). Geen knieval voor het tijdgeestje. *Beleid en Maatschappij*, 30(1), 45-53.
- Dekker, P., & Ridder, J. den. (2017). Publieke opinie. In R. Bijl, J. Boelhouwer & A. Wennekers (red.), *Sociale staat van Nederland 2017* (pp. 65-95). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hendriks, F. (2006). Waar kwam de argwaan vandaan? *Bestuurskunde*, 15(4), 65-77.
- Hendriks, F., & Bovens, M. (2008). Pacificatie en polarisatie: Kentering en continuïteit in politiek en bestuur in Nederland post 2002. *Bestuurskunde*, 17(3), 56-63.
- Holsteyn, J. van, & Ridder, J. den. (2005). *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21e eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kriesi, H., Grande, E., Dolezal, M., Helbling, M., Höglinger, D., Hutter, S., & Wüest, B. (2012). *Political conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenzini, J., & Ditmars, M. van. (2019). Austria, France, the Netherlands and Switzerland: Old and new winning formulas of the populist radical right. In S. Hutter & H. Kriesi (Eds.), *European party politics in crisis* (pp. 261-280). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucardie, P., & Voerman, G. (2012). *Populisten in de polder*. Amsterdam: Boom.
- Meer, T. van der. (2017). *Niet de kiezer is gek*. Houten: Spectrum.
- Oudenampsen, M. (2018). *De conservatieve revolte: Een ideeëngeschiedenis van de Fortuyn-opstand*. Nijmegen: Vantilt.
- Pellikaan, H., Lange, S. de, & Meer, T. van der. (2007). Fortuyn's legacy: Party system change in the Netherlands. *Comparative European Politics*, 5(3), 282-302.
- Schinkelshoek, J. (2012). 'At your service': Van motto van Pim Fortuyn tot parlementair activisme. In J. Schinkelshoek & C. Rotteveel Mansveld (red.), *De erfenis van Fortuyn: De parlementaire en politieke nalatenschap van Pim Fortuyn* (pp. 6-8). Den Haag: Montesequeu Instituut.
- Tillie, J., Holsteyn, J. van, Kolk, H. van der, & Aarts, K. (2016) *Rumoer: Nederlandse kiezers en politiek 1998-2012*. Amsterdam: Amsterdam University Press.